

УДК 130.3:355

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.2>

РЕЛІГІЯ, ВІЙНА, АРМІЯ (ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВЗАЄМОВІДНОСИН)

Олександр Гегечкорі

*Національна академія Національної гвардії України,
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
майдан Захисників України, 3, 61003, м. Харків, Україна*

В реальному житті релігія всупереч Божій заповіді «Не убий», як правило, освячує війну та армійську діяльність. Така інтерпретація спонукає до роздумів, переоцінки сутності релігії, визначення її місця і функціонального призначення у воєнній сфері.

Мета. На підставі всебічного соціально-філософського аналізу визначити і обґрунтувати місце і роль релігії у війні, в армійському організмі, висвітлити її діалектичний вплив на духовний світ військовослужбовця, що особливо важливо сьогодні, у зв'язку з агресією РФ.

Завдання. Подати розуміння різними світоглядними традиціями сутності релігії, армії та їхніх усталених взаємозв'язків; співставити протилежні погляди науковців і практиків стосовно сьогоденної присутності релігії у воєнному середовищі; виявити головні причини та тенденції розвитку релігійності населення української держави та визначити місце і роль релігії в житті нашого суспільства, армії і конкретної людини; відслідкувати основні складники (елементи), на яких базуються взаємовідносини релігії і армії в демократичному суспільстві та розкрити їх зміст.

У статі розглядається релігійний стан в нашому суспільстві, досліджуються витоки зростання релігійності населення, дана оцінка ролі релігії в життєдіяльності суспільства, армії та особистості. Автор доводить, що значущість релігії в суспільстві здебільшого визначається через її соціальні функції, результати, наслідок ді яких у різних умовах місця й часу різний.

У висновках зроблені теоретичні узагальнення, намічені перспективи вирішення окремих аспектів розглянутої проблеми, з можливим впровадженням отриманих результатів у повсякденну діяльність українського війська.

Ключові слова: релігія, церква, капеланська служба, армія, війна, військовослужбовець, взаємовідносини, бойові дії.

В реальному житті релігія всупереч Божій заповіді «Не убий», як правило, освячує війну та армійську діяльність. Фінський дослідник історії людства П. Куусі писав, що тільки віруючи в дозвіл і благословення «вищих сил», людина могла зважитись на найжорстокіший крок – вбивати представників власного виду. «Бог, – робить висновок П. Куусі, – був необхідний, щоб воювати» [8, с. 128].

Така інтерпретація ролі Всевишнього спонукає до роздумів, переоцінки сутності релігії, визначення її місця і функціонального призначення у воєнній сфері. Як при цьому не згадати один із епізодів Другої світової війни. Дванадцятьох членів екіпажу американського бомбардувальника Б-29 вночі перед вильотом із тихоокеанського острова Тініан на Хіросіму благословив військовий капелан такими словами: «Ми молимо тебе, о Боже, не обійти своєю милістю тих, хто наважився подолати висоти небес твоїх». А вранці 6 серпня 1945 року на сто відсотків набожний екіпаж, доторкнувшись руками до Біблії, відслужив вірну службу не Богу, а дияволу – здійснив за вказівкою християнина-баптиста президента США Г. Трумена атомне бомбардування мирного японського міста [7].

Загальновідомо, що воєнні дії, так саме як і тягарі та складнощі армійської служби навіть у мирний час загострюють релігійні почуття людини або спільноти. Інша справа – яким чином і куди їх спрямувати.

Тільки занурившись в лабіринти Святих Писань і церковної практики, звернувшись до світової і вітчизняної історії, проаналізувавши різноманітну богословську та наукову літературу, можна віднайти відповіді на складні та контраверсійні питання стосовно виконання релігією своєї місії у воєнній сфері.

Нині в Україні відбувається відчутний злет набожності серед населення, здійснюється накладання релігійного чинника на різні сторони людської життєдіяльності, будуються нові взаємовідносини між церквою і державою, церквою і армією. Між тим, слід визнати, що на практиці військово-церковні відносини ще не мають системного підходу, не позбавленні суб'єктивізму, невиважених рішень, помилок тощо. Це обумовлює розробку науково вивіреної концепції організації оптимальної і ефективної співпраці релігійних організацій і військових колективів, певний внесок в яку робить дана наукова праця.

Наукова новизна отриманих в цієї роботі результатів полягає в постановці і самостійному вирішенні питань, що дозволяють достатньо розкрити «внутрішність» і «зовнішність» релігії та армії, виявити особливості прояву релігійного чинника в збройних конфліктах і війнах, його впливу на військову діяльність.

Незважаючи на те, що релігія міцно вплетена в тканину суспільного буття та виступає невід'ємним соціальним атрибутом і об'єктивним явищем, взаємовідносини між нею та суспільством є складними і по-справжньому діалектичними.

Міра впливу релігії на ті чи інші сфери і процеси у суспільстві завжди обумовлюється її місцем у ньому, а воно не є раз і назавжди даним, постійно змінюється у контексті процесів сакралізації та секуляризації. Названі процеси неоднотипні, нерівномірні, суперечливі, неоднакові у різних суспільствах та країнах і навіть в їх окремих сферах. Особливо вони дають себе знати в умовах переходу суспільства від одного якісного типу розвитку до іншого. Процеси секуляризації, наприклад, були характерні для нашої держави відразу після Жовтневої революції 1917 року, коли у зв'язку з утвердженням у суспільній свідомості комуністичної ідеології і психології суттєво упав авторитет церкви, її вплив на різні сторони світського життя. Зараз навпаки – релігія впевнено входить в суспільне середовище, тобто превалює тенденція сакралізації.

Дуже важливо, щоб процеси секуляризації та сакралізації відбувались без втручання до них держави. Одночасне існування, скажімо у світоглядному плані, релігії і вільнодумства, у тому числі й атеїзму, – це нормальне явище. Підтримка ж їх владою призводить, як свідчить історія, або до появи державної церкви або перетворює атеїзм на державний інструмент боротьби з релігією. Одним словом, все тут повинно йти своїм «природним шляхом».

Спробуємо відстежити основні причини та тенденції розвитку релігійності в Україні, оцінити місце та роль релігії в житті суспільства, армії і людини.

Релігійна ситуація в Україні характеризується такими основними показниками.

Станом на 2020 у країні діють понад 120 деномінацій і релігійних рухів (облік інституційної мережі містить 97 позицій, включно з пунктом «інші організації» у більшості віросповідних напрямів). З них: понад 60 конфесій християнського коріння, 9 – мусульманських, бл. 7 – юдейських, понад 10 – орієнтального походження, понад 5 – (нео)язичницької орієнтації тощо.

Згідно зі статистичними даними, діють 36 796 релігійних організацій (зокрема 1728 громад без державної реєстрації), 97% яких презентують різні християнські конфесії:

53,7% – православні, майже 29% – протестантські, 14,3% – католицькі. (Примітка. Державна статистика з 2014 наводиться без урахування показників мережі релігійних організацій АР Крим, а також частини Донецької та Луганської областей після тимчасової окупації цих територій Російською Федерацією).

Функціонують 89 релігійних центрів, 369 місій, 84 братства, 207 середніх і вищих духовних закладів освіти, 13 220 шкіл, 536 монастирів (чернечий послух несуть понад 6,8 тис. ченців). Душпастирськими та релігійно-адміністративними справами опікуються майже 33 тис. священнослужителів. Релігійними організаціями засновано 540 періодичних видань (зокрема 325 друкованих).

Рівень релігійності населення станом на 2020 становив 68%: від 87,7% мешканців Заходу країни до 54,8% мешканців Півдня. Більшість громадян відносять себе до православних вірян (у 2020 ідентифікували себе з православ'ям 62%), значна кількість послідовників греко-католицизму (10%), помітна частка декларують себе «просто християнами» (9%). Віросповідне самовизначення зберігає виразну регіональну специфіку: найбільше число православних вірян зосереджено у Центральному регіоні (70%), на Півдні (65%) та Сході (65%) України, натомість греко-католиків – на Заході (95%).

Чільне місце за кількістю релігійних організацій традиційно посів Західний регіон, в якому діють понад 42% релігійної мережі країни. Лідером за кількістю релігійних організацій є Львівська область – 3277, найменше з них діє в Кіровоградській (744) та Миколаївській (803) областях.

Забезпеченість конфесій культовими будівлями і приміщеннями в середньому перевищує 80% [3].

Соціально-філософською наукою доведено, що розвиток будь-якого соціального явища (у даному випадку мова йде про релігію), визначення його місця і ролі у суспільному житті не можна пов'язувати з єдиною, навіть головною причиною. Отже в нинішньому розвитку релігійності в нашому суспільстві треба бачити багатопричинність [1]. До них можна віднести:

- злам системи атеїстичного виховання;
- активність релігійних організацій;
- крах у суспільній свідомості сподівань на «світле майбутнє»;
- ідейне «розкріпачення» людей після здобуття нашою державою незалежності, наявність можливостей доступу до світових духовних (мається на увазі і релігійних) цінностей, орієнтація на них багатьох українців;

Таблиця 1

Розвиток релігійної мережі в Україні (за даними Державних органів України у справах релігій) [3]

	1992	1995	2000	2010	2014	2020
Загальна кількість зареєстрованих релігійних організацій (тис. од.)	12,96	16,98	23,5	33,4	35,6	36,8
Кількість духовних закладів освіти	18	68	121	196	206	207
Кількість монастирів	55	172	250	432	519	536
Кількість священнослужителів (тис. осіб)	12,1	16,4	21,3	29,9	32,5	33
Кількість періодичних релігійних видань	–	–	194	377	380	540

- сімейні релігійні традиції (особливо у західних областях України);
- своєрідна мода на релігію, а також притаманний людям одвічний інтерес до раніше забороненого, до чогось нового;
- різка переорієнтація у суспільстві з колективних форм людського спілкування до замкнутості стосунків сімейним середовищем, до усамітнення особистості;
- модернізація, оновлення релігійної ідеології та церковного комплексу у цілому, підпорядкування їх вимогам часу, життєвій практиці, думкам і настроям парафіян [6];
- і, звичайно, бойові дії, війна розв'язана проти нашої країни Росією.

Останнім часом держава все більше бере на озброєння релігійні традиції, релігійні цінності. Не дивлячись на світський характер нашої країни, у преамбулу Конституції включено такі слова: «Верховна Рада України від імені українського народу – громадян України всіх національностей... усвідомлюючи відповідальність перед Богом... приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [5].

Що стосується нашої армії, то релігійність у ній як явище є, *по-перше*, віддзеркаленням нинішніх загальносуспільних, у тому числі релігійних процесів. *По-друге*, набожність привноситься сюди із зовнішнього середовища при періодичному оновленні особового складу військовослужбовців. І *по-третє*, релігійний чинник є обов'язковим атрибутом самої армійської життєдіяльності, для якої характерні ризики для життя, здоров'я, різні психологічні навантаження у зв'язку з виконанням складних професійних завдань, обмеженням певних свобод і прав військової людини [4].

Трансформація суспільства, розбудова самостійної держави, об'єктивне підвищення ролі церкви, зростання її впливу на суспільне життя – ці та інші процеси не пройдуть осторонь армії, яка є державним інститутом, частиною суспільства. Поки ж що в українській армії стосунки з церквою носять епізодичний характер. Вони зводяться в основному до освячення особового складу, бойової техніки, місць помешкання військовослужбовців і членів офіцерських сімей, спільного проведення великих державних і релігійних свят, ознайомлення військовослужбовців з релігійною літературою, проведення бесід, організації поховання з військовими і церковними почестями загиблих воїнів. Що правда, з'являються і приклади узгодженої системної роботи. Діяльність військових священників в Україні легітимізована Наказами Міністра оборони України «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» № 40 (27.01.2015 р.) та № 685 (14.12.2016 р.); Наказами Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України» № 205 (24.03.2016 р.).

Національна гвардія України – перше військово формування, де впровадили інститут капеланів (введено 52 посади військових священників; вони офіційно забезпечуються речовим майном відповідно до наказу МВС від 07.06.2017 № 475 «Про речове забезпечення Національної гвардії України» зі змінами і доповненнями від 04.09.2019 № 757).

Законопроекти про капеланську службу неодноразово розглядалися у Верховній Раді (2014, 2015, 2019, 2020 рр.). Останній у першому читанні ухвалено 21.05.2021р. [10]. Проте, визначений в ньому статус військових священників як військовослужбовців (офіцерського складу) з соціальними гарантіями, суперечить Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [9], створює механізм сприяння поєднанню церкви і держави. Тому ґрунтовного науково-практичного осмислення потребують проблеми забезпечення конституційної норми щодо права людини на свободу совісті та віросповідання; доцільності кардинальних змін у законодавстві України щодо регулювання сфери

релігії та церковно-державних відносин; статусу, ролі, підпорядкування військовослужбовців [11].

Загальновідомо, що виховання воїна як такого здійснюється через буття (тобто через оточуюче його середовище, активне включення особистості у військову практику), а також завдяки застосуванню моральних (матеріальних) стимулів та постійної націленості свідомості військовослужбовців на «споживання» системи певних моральних та інших цінностей. Основу їх складають такі відомі категорії, як *патріотизм*, *службовий обов'язок*, *честь*, *совість*, *благородність* і т.д. Трагування цих понять як у світській етиці, так і у богослов'ї схожі.

Отже, діяльність релігійних організацій в українській армії повинна зосереджуватись перш за все на утвердженні у масовій свідомості воїнів високих моральних і духовних якостей, історично притаманних українському народові.

Ведучи мову про духовність військової людини, слід зупинитись на трьох суттєвих моментах.

По-перше, у колізіях армійської служби, яка часто пов'язана з використанням збройної сили, з можливим вбивством супротивника, знищенням матеріальних цінностей, морально доцільна індивідуальна поведінка особи повинна мати багатокритеріальний вимір. Її мислення та дії, особливо у бойовій обстановці, потребують неабиякої виваженості, багатоваріантності тощо.

На перший погляд, там, де панує сувора виконавча дисципліна, де функціонує субординаційна життєдіяльна система (а саме це характерно для армії), не може бути й мови про особистий багатопараметричний вибір при здійсненні тих чи інших професійних функцій (обов'язків). Насправді ж це не так. Боєць виконує доручену йому справу не тільки зі страху або згідно з чужим велінням, але й за совістю. Як тут не пригадати настанови відомих військовопосадовців про те, що солдат зобов'язаний творчо розуміти усякий маневр, ставитись до нього свідомо, здійснювати його хоча і згідно з розпорядженням командира, але у той же час за власною ініціативою, що синтез дисципліни та ініціативності повинен бути присутнім у кожному бойовому діянні воїна, присутнім через його совість, волю та інтелект.

По-друге, в армійському середовищі духовний (моральний) чинник відіграє неабияку роль у плані того, щоб військова діяльність для кожного, хто пов'язав з нею свою долю, не зводилась до простого відбування повинності, примусової служби, а перетворювалась на власну потребу, а далі – у духовне звершення. Причому не стільки керуючись наказами командира або вимогами статуту, скільки під контролем власної совісті, розуму, «настояному» на тій же совісті або іншого внутрішнього регулятора чи взірця (для віруючої людини, скажімо, того ж Бога).

По-третє, майбутній воїн повинен мати хоча б первинні моральні підвалини, котрі дозволяють йому щиросердно дати відповідь на елементарні запитання: для чого він йде в армію? чи готовий він до перенесення всіх труднощів військового життя? що для нього означають поняття «Батьківщина», «захисник Вітчизни», «патріотизм», «жертвність» тощо?

Крім виховання духовно багатого, високо моральної особистості серед основних питань можливого релігійного втручання у військових колективах, виходячи з сьогоденних умов і вимог, а також враховуючи підпорядкованість практичної діяльності церков суспільним інтересам, можна виділити такі:

– сприяння утвердженню оптимістичних настроїв у свідомості віруючих військовослужбовців, особливо, впевненості в перемозі над ворогом;

- виховання у особового складу військових частин зразкової поведінки та високої культури у міжособистих стосунках;
- запобігання негативного впливу на свідомість військових чужої для нашого суспільства ідеології.
- надання психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Місію духовного «утішника, наставника і «лікаря» військових душ поряд з іншими структурами в армійському середовищі виконує військово-церковна служба в особі капеланів та інших помічників. Їхня діяльність, як правило, дає бажані результати. Наприклад, у період війни у зоні Перської затоки (операція «Буря у пустелі») понад 100 британських військових священиків було залучено до відправлення церковних обрядів безпосередньо у польових умовах. Більшість англійських солдат і офіцерів тоді увірувала, що у присутності капеланів не буде нічого страшного, що вони захищені від будь-яких негараздів. Цікавий і такий факт. При створенні народного Війська Польського у 1943 році військові священики були включені в його склад за особистим розпорядженням Сталіна, який, на відміну від польських комуністів, вважав, що польська армія без капеланів небоєздатна. Тоталітарний керівник мав на це рацію, адже Польща у той час відрізнялась від інших країн високим рівнем релігійності населення і, відповідно, військовослужбовців. Управляти ж віруючим військовим контингентом, тим більше у бойових умовах, без священиків важко [2].

На війни не обійтись без жертв, але останні можуть бути значнішими, якщо військо депресовано, деморалізовано. Тому релігію з урахуванням правових та ідеологічних меж без побоювань слід використовувати і у нашій державі і в цілях і в якості засобу профілактики морально-психологічного розладу і, насамперед, релігійно-зорієнтованих військовослужбовців. Причому робити це треба не тільки у воєнний, але й у мирний час. Краще за священика ніхто інший не зможе сьогодні «увійти у душу» віруючого воїна, підготувати його морально і психологічно до виконання найскладніших військових завдань, бездоганного перенесення ним всіх втрат і тягарів армійської служби.

Релігія від свого зародження і до наших днів має міцні взаємостосунки з воєнною сферою.

У демократичному суспільстві, організації взаємодії між релігією та армією притаманні такі обов'язкові вимоги: чітко окреслене законодавством поле спільної діяльності, автономність та рівноправність, взаємна відповідальність, добровільність на співпрацю та зорієнтованість її учасників (організаторів) на досягнення соціально значущих цілей.

Релігія здійснює свій вплив на людину, спільноту – у вигляді суб'єкта, який має аксіологічний статус, особливо в питаннях патріотичного виховання захисника Вітчизни. Об'єктивно існує тісний зв'язок між національним і релігійним, що також ефективно працює на взаємну користь релігійним і світським інституціям. Воїнство, як свідчить історія, боронило від ворога не тільки свою землю, але й захищало, як правило, і свою віру. З боку багатьох церков привалює добропорядне ставлення до воїнства. До роз'єднуючи чинників між релігією та армією в демократичному суспільстві відносяться: світський характер держави, загальна секуляризацію суспільства, поверхнева набожність віруючої частини населення, превалювання в армії позарелігійних духовних засад, надмірне втручання політики в релігійні справи, міжконфесійні та внутрішньо церковні розбрати, прояви екстремізму в релігійному середовищі, нестійка позиція деяких конфесій під час ведення державою бойових дій, можлива співпраця їх з ворогом, суперечливий вплив релігії на психологію віруючих воїнів, тощо.

Список використаної літератури

1. Безпека, релігія, церква в сучасному суспільстві. Монографія. Вінниця, 2021. Видавництво ФОП Кушнір Ю. В. 2021. 352 с.
2. Ворошук О. М. Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних сил України (1991–2017 рр.): дис. д-ра філос. : 253. Київ, 2021. 312 с.
3. Велика Українська Енциклопедія.//Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2020 р. // Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/db82faf8-3c30-4b47-95a615b2c0cc5ece/resource/1fc2bcdb-f0a5-4d2f-bbd2-e666498a738c>.
4. Галагуз С. П., Гегечкорі О. В., Круть П. П.. Сучасна релігійна ситуація в українському суспільстві та деякі аспекти її еволюції і впливу на виховання військовослужбовців внутрішніх військ МВС України. Харків : Війск. ін-т ВВ МВС України, 2004. С. 57–63.
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996: станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text>
6. Киридон А. М. Томос про надання автокефалії Православній церкві України: архітектоніка процесу. *Уманська старовина*. 2019. URL: <http://usj.udpu.edu.ua/article/view/190039>
7. Коханчук Р. М. Душпасторська оцінка військовослужбовців в арміях іноземних країн. Київ : Науковий світ, 2000. 211 с.
8. Kuusi, Pekka. *This Word of Man*. Oxford [Oxfordshire]; New York: Pergamon Press, 1985. 283 p.
9. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991. № 988-XII. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
10. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30.10.2021. № 1915-IX. Дата оновлення: 19.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>
11. Семенов С. С., Гегечкорі О. В., Желого А. М. Релігія та військова служба (соціально-філософський аналіз взаємовідносин). *Честь і закон. Щоквартальний науковий журнал Національної академії Національної гвардії України*. Харків : НАНГУ, 2014. № 4 (51). С. 82–87.

RELIGION, WAR, ARMY (THEORY AND PRACTICE OF RELATIONS)

Alexander Gegechkori

*National academy of the National Guard of Ukraine,
Department of Social and Humanitarian Disciplines
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61003, Kharkiv, Ukraine*

In real life, religion, contrary to God's commandment "Thou shalt not kill", usually sanctifies war and military activities. This interpretation encourages reflection, reassessment of the essence of religion, determination of its place and functional purpose in the military sphere.

Goal. On the basis of a comprehensive socio-philosophical analysis, to determine and justify the place and role of religion in war, in the army organism, to highlight its dialectical influence on the spiritual world of a serviceman, which is especially important today, in connection with the aggression of the Russian Federation.

Tasks. To present an understanding by different ideological traditions of the essence of religion, the army and their established relationships; to compare the opposite views of scientists and practitioners regarding the current presence of religion in the military environment; to identify the main causes and trends

in the development of religiosity of the population of the Ukrainian state and to determine the place and role of religion in the life of our society, the army and a particular person; to trace the main components (elements) on which the relationship between religion and the army in a democratic society is based and to reveal their content.

The article examines the religious situation in our society, examines the origins of the growth of religiosity of the population, and evaluates the role of religion in the life of society, the army, and the individual. The author proves that the significance of religion in society is mainly determined through its social functions, the result, the consequence of which is different in different conditions of place and time.

The conclusions make theoretical generalizations, outline prospects for solving certain aspects of the problem under consideration, with the possible implementation of the results obtained in the daily activities of the Ukrainian army.

Key words: religion, church, chaplaincy service, Army, War, serviceman, relationships, combat operations.